

تبیین پرسش‌ها و چالش‌های مرتبط با تولید سرمایه اجتماعی در کتابخانه‌های عمومی ایران

محمد زره ساز^۱

چکیده

سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی برای تسهیل روابط میان افراد تلقی می‌شود. این منبع شامل نهادها، هنجارها، اعتماد، مشارکت، آگاهی و بسیاری موارد دیگر است که بر روابط و تعاملات میان افراد حاکم می‌باشد و می‌تواند پیامدها و نتایج مختلفی بر عملکرد افراد و جوامع داشته باشد. کتابخانه عمومی به عنوان یک نهاد اجتماعی تاثیرگذار در جامعه که دارای سابقه ای طولانی در تمدن بشری است می‌تواند به عنوان یک سازمان تولیدکننده سرمایه اجتماعی مطرح باشد. البته تا کنون تحقیقات متفاوت و پراکنده ای در رابطه با کتابخانه‌های عمومی و سرمایه اجتماعی انجام شده است اما در بسیاری از این پژوهش‌ها از نظریه سرمایه اجتماعی نامی برده نشده است. در این مقاله تلاش شده است که تا با معرفی مفهوم سرمایه اجتماعی و اجزاء و مفاهیم مطرح در آن، به نقش و چگونگی تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه‌های عمومی پرداخته شود. در همین رابطه مدلی پیشنهادی ارائه شد که مولفه‌های تولید سرمایه اجتماعی در کتابخانه‌های عمومی را در قالب ۸ مفهوم افزایش اعتماد، افزایش مشارکت، توسعه فعالیت‌های داوطلبانه، ارزش آفرینی و نوآوری در خدمات، هنجارسازی اجتماعی، دانش آفرینی، هویت بخشی و تحقق دموکراسی معرفی و تحلیل می‌کند. همچنین در رابطه با جایگاه تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه‌های عمومی ایران با استفاده از مدل پیشنهادی یک سری پرسش و موضوعات پژوهشی ارائه شد که می‌تواند دریچه‌های جدیدی را برای فهم و بررسی‌های تحلیلی تر این موضوع باز کند. با این حال، به نظر می‌رسد که کتابخانه‌های عمومی کشورمان به منظور تولید سرمایه اجتماعی با چالش‌های مختلفی از جمله فقدان سیاست گذاری‌ها و خلل در تعریف درست مأموریت‌ها و اهداف، تعریف ساختار اداری نامناسب، عدم توانایی در تبیین درست جایگاه اجتماعی و برقراری ارتباط موثر با سایر نهادهای اجتماعی، عدم دریافت اعتبار از سوی نهادهای مسئول، نقص در تامین امکانات و تسهیلات مورد نیاز، عدم توانایی در تامین نیروی انسانی اثربخش، عدم توانایی در تامین منابع اطلاعاتی متنوع، عدم اتخاذ ساز و کارهای کارآمد در زمینه جلب مشارکت و دریافت نظرات و ایده‌های مخاطبان، ارائه ناکافی نوآوری‌ها و ایده‌های ابداعی، عدم موفقیت در ارائه خدمات جهان شمول و در عین حال محلی و در نظر نگرفتن مخاطبان جهانی و تکیه صرف بر نیازهای محلی و منطقه ای روبه رو است.

کلیدواژه‌های موضوعی: کتابخانه عمومی، سرمایه اجتماعی، ایران

مقدمه

مفهوم سرمایه برای اولین بار به طور رسمی به نوعی در کارهای مارکس و در مفاهیمی چون ارزش افزوده متجلی گشت. سالیان متمادی طول کشید تا تعبیر و تفسیرهای انسانی تری از این گونه مفاهیم پدید آمد؛ طوری که به مقتضای موضوع نقش سرمایه و انواع آن در آموزش نیز به تصویر کشیده شد. از انواع سرمایه‌ها می‌توان به سرمایه مالی، سرمایه فرهنگی، سرمایه زبانی و سرمایه اجتماعی اشاره کرد. (Humpheres, 2005) بر این اساس بوردیو^۲

^۱ دانشجوی دکتری علوم کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه فردوسی مشهد، mzerehsaz@gmail.com

^۲ Bourdieu

نیز چهار نوع سرمایه را شناسایی کرده است که عبارتند از سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه نمادین. (تاجبخش، ۱۳۸۴، ۱۳۱)

سرمایه را می‌توان در یک تقسیم بندی کلان هم به چهار دسته تفکیک کرد: الف) سرمایه فیزیکی که تاسیسات و سازه‌های عینی را شامل می‌شود؛ ب) سرمایه مالی که پول و انواع مختلف اوراق مالی را شامل می‌شود؛ ج) سرمایه انسانی که مهارت‌ها و توانمندی‌های فردی و جمعی را دربرمی‌گیرد و بالاخره د) سرمایه اجتماعی که ناظر بر منابع موجود در تعاملات اجتماعی برای گسترش کنش‌ها و تحصیل اهداف کنشگران اجتماعی است. این سرمایه به طور خلاصه در شاخص‌های زیر تجلی می‌یابد: وفاداری، اعتماد، اتصالات شبکه‌ای، اقتدار فردی، هویت سازمانی، عمل متقابل، هنجارهای اجتماعی، اعتبار (افتخاری، ۱۳۸۲) و از سرمایه دال بر آن است که سرمایه اجتماعی همانند سرمایه انسانی یا سرمایه اقتصادی ماهیتی زاینده و مولد دارد یعنی ما را قادر می‌سازد ارزش ایجاد کنیم، کارها را انجام دهیم، به اهدافمان دست یابیم، مأموریت‌هایمان را در زندگی به اتمام رسانیم و به سهم خویش به دنیایی یاری‌رسانیم که در آن زندگی می‌کنیم. وقتی می‌گوییم سرمایه اجتماعی زاینده و مولد است منظور این است که هیچ‌کس بدون آن موفق نیست و حتی زنده نمی‌ماند. (کلمن، ۲۰۰۳، ۱۳۷۷)

تعاریف سرمایه اجتماعی

کلمن^۳ سرمایه اجتماعی را منابع و انرژی‌های نهفته در جامعه می‌داند که سبب فعال شدن ارتباطات در میان مردم می‌شود. این منابع اعتماد، همدلی، تفاهم و ارزشهای مشترکی می‌باشد که شبکه انسانی و اجتماعی را به هم متصل می‌کند و امکان کارهای دسته‌جمعی را فراهم می‌سازد. سرمایه اجتماعی منبعی است که می‌تواند سطح روابط فردی را به سطح روابط اجتماعی ارتقاء دهد و دو عنصر اساسی دارد: ۱) ساختار اجتماعی و ۲) کنشهای کنشگران. نقش گروه‌های نخستین مانند خانواده، دوستان، همسایگان و محله در تولید سرمایه اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (کلمن، ۱۳۷۷)

پاتنام^۴ نیز سرمایه اجتماعی را مجموعه منابعی می‌داند که از طریق روابط بین افراد شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای متقابل و اعتماد تولید می‌شود. سرمایه اجتماعی به بیان ویژگی‌هایی از یک سازمان و یا ساختار اجتماعی می‌پردازد؛ ویژگی‌هایی همچون اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی که جامعه را در فعالیت‌های هماهنگ و کارآمد می‌سازد و انجام کارهای بزرگی را که بدون سرمایه اجتماعی دست نیافتنی هستند، ممکن می‌سازد. سرمایه اجتماعی اساس هویت، شناسایی و اعتبار جامعه می‌باشد که از طریق اعتمادسازی، مردم را به تعاملات و تعلقات اجتماعی، برای رسیدن به اهداف مشخصی، ترغیب می‌کند. عناصر اساسی سرمایه اجتماعی تعهد و اعتماد متقابل، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک، احساس تعلق، صداقت و تعاملات اجتماعی می‌باشند (پاتنام، ۱۳۸۰)

در واقع، پاتنام، سرمایه اجتماعی را مجموعه مفاهیمی همچون اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه در یک اجتماع می‌شود و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد. از نظر وی،

³ Jame, Coleman

⁴ Robert, Putnam

اعتماد و ارتباط متقابل اعضا در شبکه به عنوان وسیله ای برای رسیدن به توسعه سیاسی و اجتماعی در سیستم های مختلف سیاسی است. (نوغانی؛ احمدی ازغندی، ۱۷۶)

به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی مفهومی جمعی است که اصل و اساس آن بر رفتار، طرز تلقی ها و استعداد های فردی قرار دارد. نهادهای گوناگونی از قبیل موسسات اجتماعی و داوطلبانه، خانواده، دین و الگوهای فرهنگی در شکل دهی عادات و ارزش هایی که مولد سرمایه اجتماعی نقش دارند. (Brehm&Wandy, 1997, 100)

بر اساس تعریف بوردیو، سرمایه اجتماعی مجموعه منابع واقعی یا مجازی است که به واسطه مزیت پایدار شبکه ها و روابط سازمانی مستحکم و شناخت و آگاهی های متقابل به افراد یا گروه ها تعلق می گیرد. از نظر بوردیو، سرمایه اجتماعی عبارت است از مجموعه منابع فیزیکی یا غیر فیزیکی در دسترس فرد یا گروهی که دارای شبکه نسبتا بادوامی از ارتباطات نهادینه شده هستند. (عباس زاده؛ مقتدایی، ۱۳۸۸، ۹)

فرانسیس فوکویاما^۵ نیز سرمایه اجتماعی را به عنوان مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش های غیر رسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است در آن سهیمند. مشارکت در ارزش ها و هنجارها به خودی خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی شود چرا که این ارزش ها ممکن است ارزش های منفی باشند. این هنجارها باید باعث ایجاد و افزایش همکاری در گروه شوند بنابراین با فضایل سنتی چون درستکاری، وفای به عهد، معتمد بودن در انجام وظیفه، روابط متقابل و نظایر اینها مرتبطند. وی بر خلاف دیگر نظریه پردازان فقط بر خصلت جمعی سرمایه اجتماعی تاکید می کند. به همین دلیل کارکرد سرمایه اجتماعی و بازدهی آن در نظریات فوکویاما در سطح جامعه مطرح است. وی معتقد است میزان اعتماد بالای هر جامعه پیدایش اقتصادی کارآتر را موجب می شود، چراکه باعث حذف یا کاهش هزینه های چانه زنی و مراقبت بر اجرای مفاد قراردادهای اقتصادی می شود. به علاوه، او کارکردهای سرمایه اجتماعی کلان را تقویت دموکراسی پایدار با تقویت جامعه مدنی می داند. (فوکویاما، ۱۳۸۴، ۱۷۰)

ایمرفال^۶ هم در بررسی سرمایه اجتماعی سه سطح متفاوت را مشخص کرد: ۱- سطح روابط میان فردی مانند خانواده، دوستان و همسایگان؛ ۲- سطح اجتماعات و سازمان های واسطه ای مانند کلوپ ها، شرکت ها و احزاب؛ ۳- سطح کلان نهادهای اجتماعی (پیراهری، ۱۳۸۸، ۱۱۲)

اجزاء سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی برای تسهیل روابط میان افراد تلقی می شود. این منبع شامل نهادهای، هنجارها، اعتماد، مشارکت، آگاهی و بسیاری موارد دیگر است که بر روابط و تعاملات میان افراد حاکم می باشد و می تواند پیامدها و نتایج مختلفی بر عملکرد افراد و جوامع داشته باشد (آقانسیری، ۱۳۹۰، ۱۱۶)

اعتماد اولین جزء سرمایه اجتماعی است که به نوع ارتباط بین افراد مربوط می شود. پیوند دومین جزء سرمایه اجتماعی است که بیان گر پیوندهای عینی بین افراد و یا به عبارت دیگر، ارتباطات آنها با یکدیگر است. پیوندهای بین افراد می

⁵ Francis Fukuyama

⁶ Immerfall

تواند از دو نوع باشد: الف) افراد می‌توانند به شیوه غیررسمی از طریق انتخاب دوستی‌ها و انواع پیوندهای شبکه‌ای با یکدیگر در ارتباط باشند؛ ب) جدا از پیوندهای غیررسمی با دیگران، فرد می‌تواند از طریق عضویت رسمی در انجمن‌ها و گروه‌های داوطلبانه با دیگران در ارتباط باشد. (موسوی، ۱۳۸۵، ۷۵)

در فرآیند توسعه اجتماعی میزان عضویت اعضای جامعه در گروه‌ها، سازمان‌ها و انجمن‌های مختلف افزایش می‌یابد و آمادگی فرد برای برقراری ارتباط بیشتر می‌شود و بدین ترتیب اعتماد اجتماعی متقابل تعمیم می‌پذیرد. (چلبی، ۱۳۷۵، ۱۲) اهمیت اعتماد متقابل در تعاملات اجتماعی تا بدان حد است که می‌توانیم بگوییم که اگر اعتماد میان اعضای جامعه نباشد و یا اندک باشد تعاملات و روابط میان افراد جامعه از تنظیم خارج می‌شود و روابط پایدار میان اعضای جامعه کمتر برقرار می‌شود. جامعه مرکب است از افرادی که نقش‌های متفاوتی را برعهده دارند و هرکدام پاسخگوی نیاز اجتماعی و هر نقش محل مراجعه اعضای دیگر است. در واقع افراد با نقش ویژه خود کارکردی را برای سایر اعضای جامعه عرضه می‌دارند. در این بین، وجود اعتماد متقابل برای شکل‌گیری تعاملات و تداوم آن امری ضروری به نظر می‌رسد و در مقابل، فقدان آن روابط میان افراد را بدان سوی متمایل می‌سازد که هر کسی تنها به صورتی افراطی در اندیشه نفع شخصی خویش باشد و به منافع همگانی کمتر عنایت کند. زمانی که هر کس منافع دیگران و مجموعه قواعد مشترک پذیرفته شده می‌خواهد دنبال کند، پیوندهای مشترک و بادوام میان افراد متزلزل می‌گردد. (درانی؛ رشیدی، ۱۳۸۷، ۱۷)

کلیدواژه اصلی در مطالعات کلمن نیز اعتماد است. وی معتقد است که مفهوم سرمایه اجتماعی، نشان دهنده آن است که چگونه ساختار اجتماعی یک گروه (شامل تعلقات و تعاملات اجتماعی یک گروه) می‌تواند به عنوان منبعی برای افراد آن گروه عمل نماید. کلمن وجود سرمایه اجتماعی را در اعتماد، اطلاع‌رسانی و ضمانت اجرایی کارآمد، روابط اقتدار و میزان تکالیف (تعهد اجتماعی) در گروه می‌داند. به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی، حاصل جمع بالقوه و بالفعلی است که نتیجه شبکه‌های بادوامی از روابط نهادینه شده‌اشنایی و شناخت متقابل بین افراد و به عبارت ساده‌تر، عضویت در یک گروه است. شبکه‌ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد. این روابط ممکن است فقط در حالت عملی در مبادلات مادی یا نمادینی که آنان را در حفظ آن روابط کمک می‌کند، وجود داشته باشد. روابط مذکور را همچنین می‌توان با به کارگیری یک اسم مشترک (نام خانوادگی، طبقه، طایفه، مدرسه، حزب و غیره) به لحاظ اجتماعی، برقرار و تضمین کرد و یا مجموعه کاملی از اعمالی که به طور همزمان، برای فرم دادن و آگاه کردن کسانی طراحی شده باشد که در معرض آن روابط قرار گرفته‌اند. بدین سان حجم سرمایه اجتماعی مورد تملک یک فرد، به اندازه شبکه پیوندهایی بستگی دارد که او می‌تواند به طرز مؤثر بسیج کند و مضافاً به حجم سرمایه اقتصادی، فرهنگی یا نمادین در تصرف افراد وابسته است. (نوغانی، احمدی ازغندی، ۱۷۴)

کتابخانه های عمومی و تولید سرمایه اجتماعی

کتابخانه های عمومی به مثابه گنجینه های حافظه جمعی متشکل از منابع اطلاعاتی که بنا به کارکردهای تعریف شده آن با کارکردهای آموزشی، سیاست گذاری اجتماعی، اطلاع رسانی، فرهنگی و اقتصادی به همه مردم ارائه خدمت می کنند و به عنوان یک نهاد اجتماعی مطرح هستند وظیفه ای فراتر از امر اطلاع رسانی و آموزش دارند. کارکردهایی مانند سیاست گذاری اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی که در حیطه کارکردهای کتابخانه های عمومی تعریف شده است ناظر به وظیفه اثر گذاری اجتماعی آن است. (غفاری قدیر؛ شقاقی، ۱۳۸۹، ۸)

کتابخانه عمومی به عنوان یک نهاد اجتماعی تاثیرگذار در جامعه که دارای سابقه ای طولانی در تمدن بشری است می تواند به عنوان یک سازمان تولیدکننده سرمایه اجتماعی مطرح باشد. البته تا کنون تحقیقات متفاوت و پراکنده ای در رابطه با کتابخانه های عمومی و سرمایه اجتماعی انجام شده است اما در بسیاری از این پژوهش ها از نظریه سرمایه اجتماعی نامی برده نشده است؛ با این حال نقش نسبت داده شده به کتابخانه های عمومی در رابطه با سرمایه اجتماعی تقریباً به راحتی قابل تشخیص است و این امکان وجود دارد تا متون موجود در رابطه با کتابخانه ها و سرمایه اجتماعی با رویکردهای نظری تجزیه و تحلیل شوند. با این حال کمیت این تحقیقات چندان مورد توجه نیست و نیاز است تا در این رابطه بررسی های بیشتری صورت پذیرد. (Varheim,2007)

کتابخانه های عمومی دارای نقش ها و کارکردهای متفاوتی در جامعه هستند و نقش های مرتبطی برای این کتابخانه ها در رابطه با سرمایه اجتماعی برشمرده شده است که می توان به کتابخانه های عمومی و انسجام، اعتقاد و باور اجتماعی؛ کتابخانه های عمومی و شبکه های اجتماعی؛ کتابخانه های عمومی و ارزش آفرینی اجتماعی؛ کتابخانه های عمومی و هنجارهای اجتماعی و کتابخانه های عمومی و سرمایه انسانی به مثابه ثروت ملی اشاره کرد. (فدایی عراقی، ۱۳۸۹)

راجع به نحوه تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه های عمومی، ورهیم (Varheim,2007) معتقد است که کتابخانه های عمومی می توانند از سه راهبرد اصلی برای ایجاد سرمایه اجتماعی بهره ببرند. نخست، کتابخانه ها می توانند از طریق تشویق به کار در سازمان های کار داوطلبانه و عام المنفعه به منظور یافتن راه هایی جهت افزایش مشارکت در این سازمان ها و در نتیجه افزایش مشارکت در فعالیت های جامعه محلی، سرمایه اجتماعی تولید کنند. دوم آنکه، کتابخانه ها می توانند ظرفیت خود را به عنوان یک مکان غیر رسمی برای ملاقات مردم با یکدیگر توسعه دهند. در راهبرد سوم سوم نیز کتابخانه ها می توانند با توجه به نقش خود یعنی فراهم آوری خدمات جهانی برای عموم اقدام به تولید سرمایه اجتماعی کنند. در این رویکرد کتابخانه عمومی باید با ارائه خدمات اصلی خود و جهانی کردن خدماتش به جذب گروه های کاربری جدید ورای مرزهای فیزیکی خود اقدام کند. این بدان معنا است که کتابخانه ها ضرورت دارد فعالیت هایی را برای جذب گروه های خارج از دسترس خود برنامه ریزی کنند. رویکرد اجتماعی عمومی ممکن است توجه را از خدمات کتابخانه ای که اساس مشارکت کتابخانه در تولید سرمایه اجتماعی است منحرف کند که می تواند نتایج معکوسی را به بارآورد. چنانچه کتابخانه ها به مراکز جامعه محلی تبدیل شوند صرفاً می توانند به

عنوان یک قطب یا حوزه عضوگیری برای انجمن‌های کار داوطلبانه نقش داشته باشند و شواهد کمی برای ساختن سرمایه اجتماعی توسط آنها وجود دارد. بدین ترتیب می‌توان ادعا کرد که کتابخانه عمومی برای همه است. این کتابخانه با تدوین خط مشی‌ها و سیاست‌های عمومی جهانی، سرمایه اجتماعی تولید می‌کند بویژه چنانچه این خط مشی‌ها در حوزه خدمات عمومی و برای برقراری ارتباط نزدیک با کاربران باشد. کاربران اساساً به کتابخانه عمومی می‌روند تا به نیت اصلی خود یعنی مدارک مورد نیازشان دسترسی پیدا کنند. در این حالت، انگاره‌های کاربری و ارزشیابی کاربران از خدمات سنتی کتابخانه‌های عمومی می‌تواند نقشی برجسته به آنها در راستای مشارکت کتابخانه عمومی در فرآیند تولید سرمایه اجتماعی بدهد. همچنین ساختمان کتابخانه عمومی یک فضای عمومی است که با توجه به این اصل سازمانی یعنی برقراری دسترسی عادلانه برای همه طراحی می‌شود. در چنین کتابخانه‌ای می‌توان هرکسی را در موقعیتی یکسان با دیگری در ایجاد امکان دسترسی به اطلاعات و خدمات دید. این بدان معناست که کتابخانه می‌تواند به عنوان خالق مهم سرمایه اجتماعی از پایین و تسهیل‌کننده ملاقات‌های اجتماعی و تولید سرمایه اجتماعی باشد. همچنین کتابخانه به عنوان سازمانی برای اطلاع‌رسانی مکانی است که مردم را در کنار هم برای دانش‌جویی و بازتاب آن در جامعه گردهم می‌آورد. این بدان معناست که کتابخانه صرفاً یک مخزن مدارک و سرمایه اجتماعی نیست بلکه مخزنی است که برای تحقق دموکراسی در جامعه فعالیت می‌کند. بهر حال کتابخانه‌ها در حال حاضر علاوه بر یک فضای فیزیکی، یک فضای مجازی نیز به حساب می‌آیند. آنها به عنوان یک فضای فیزیکی در جامعه باقی خواهند ماند و در آینده مکانی برای بازدید کاربران و استفاده از منابعشان خواهند بود. همچنین عدالت و جهانی شدن به عنوان دو مفهوم باارزش در فرآیند خلق سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه عمومی در هر سه جنبه خود یعنی خدمات، دسترسی و اطلاعات مطرح می‌باشند. در راستای جهانی شدن، کتابخانه عمومی می‌تواند با افزایش کیفیت خدمات جهانی خود و افزایش جذابیت این خدمات برای گروه‌های مختلف کاربران بالقوه و بالفعل در خلق سرمایه اجتماعی به شکل بهتری عمل کند.

یافته‌های پژوهش‌های مختلف هم‌نشان می‌دهد که ویژگی دسترسی جهانی به خدمات کتابخانه‌های عمومی می‌تواند آنها را به شکل فوق‌العاده‌ای برای خلق سرمایه اجتماعی مهیا کند. کتابخانه عمومی در این مفهوم نه تنها خدمات جهانی را برای همه شهروندان فراهم می‌کند بلکه فضایی عمومی برای تنوع اطلاعات و خلق معنا به منظور تحقق دموکراسی ایجاد می‌نماید. با داشتن ویژگی‌هایی چون خدمات جهانی و عدالت در دسترسی به اطلاعات احتمالاً شرایط مناسب برای تحقق دموکراسی در درازمدت پدید خواهد آمد. از این منظر، کتابخانه عمومی نقش حیاتی را در پشتیبانی و حفظ فضای عمومی در زمان‌هایی برعهده دارد که خطرات سیاسی و اقتصادی شکل‌گیری آزاد عقیده عمومی را به خطر می‌اندازد. بدین ترتیب، کتابخانه عمومی می‌تواند مشارکت بالقوه‌ای را در جریان‌های سیاسی و اجتماعی موجود در جامعه و دولت داشته باشد. (Varheim, 2007)

با این حال با در نظر گرفتن مفاهیم و مبانی نظری مطرح شده در بخش نخست مقاله و ویژگی‌ها و کارکردهای کتابخانه‌های عمومی، می‌توان به مدلی مفهومی از نحوه تولید سرمایه اجتماعی توسط این کتابخانه‌ها رسید که دید کامل‌تری به ما در رابطه با این موضوع بدهد. در این مدل مفهومی که در بخش بعدی مقاله به تصویر کشیده شده

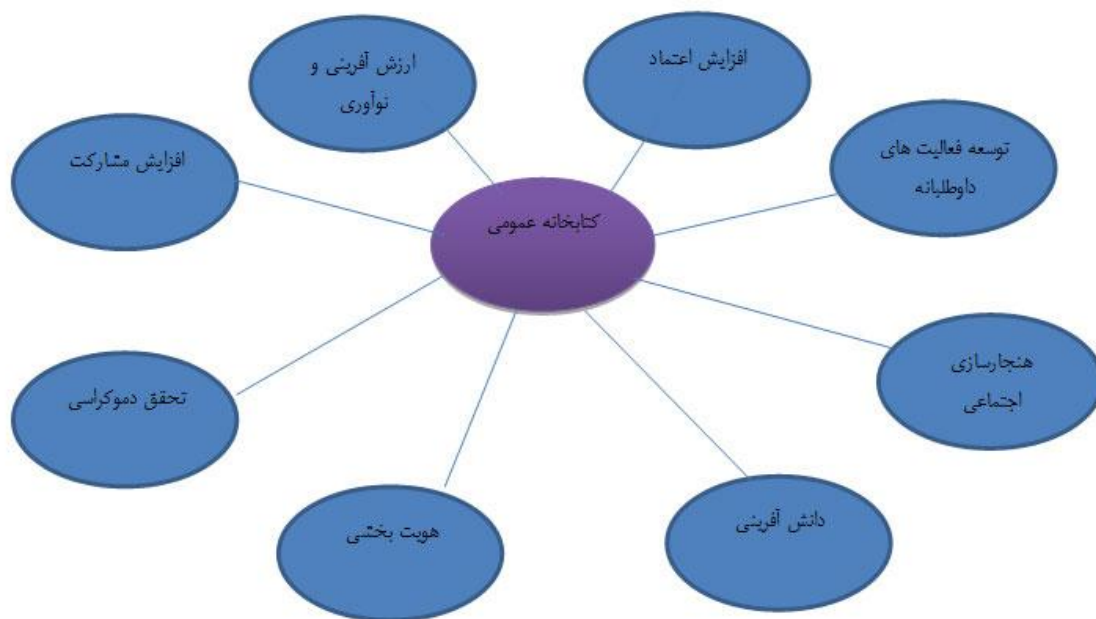
است ارتباط کتابخانه عمومی با هشت مفهوم افزایش اعتماد، افزایش مشارکت، توسعه فعالیت های داوطلبانه، ارزش آفرینی و نوآوری در خدمات، هنجارسازی اجتماعی، دانش آفرینی، هویت بخشی و تحقق دموکراسی برقرار شده است که می تواند این ارتباطات منجر به تولید سرمایه اجتماعی شود. طبیعتاً این مدل تصویری جامع تر و کامل تر از فرآیند تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه های عمومی ارائه می دهد و دیدگاهی گسترده تر بویژه از مقاله ورهیم را به نمایش می گذارد. البته برای بررسی چگونگی و نحوه تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه ها به انجام پژوهش های کمی و هم موردی بسیار بیشتری نیاز است. در بخش بعدی مقاله سولاتی در رابطه با این مفاهیم و نحوه تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه های عمومی در ایران ارائه می شود.

جایگاه تولید سرمایه اجتماعی در کتابخانه های عمومی ایران با استفاده از مدل پیشنهادی

امروزه این ضرورت احساس می شود که با پیشرفت های پدیدآمده در فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی و توسعه و گسترش کتابخانه های رقومی و پایگاه های اطلاعاتی در شبکه جهانی اینترنت، راجع به جایگاه و کارکردهای کتابخانه های عمومی سنتی در جامعه بازناندیشی شود. با این حال، به نظر نمی رسد که با وجود این همه تغییرات از اهمیت کتابخانه های عمومی کاسته شده باشد. اهمیت داشتن کتابخانه های عمومی در روزگار فعلی می تواند بنا به دلایل زیر باشد: الف) ضرورت دسترسی به دانش روبه رشد و و در حال تحول و تاثیرگذار بر فرهنگ، اشتغال و تولید کالا و خدمات؛ ب) ضرورت وجود محلی برای دسترسی به دانش به عنوان یکی از منابع قدرت؛ ج) تجلی زندگی روزمره مردم در کتابخانه های عمومی محل؛ د) تاثیر کتابخانه های عمومی در تحول حوزه فرهنگ و ه) نقش کتابخانه های عمومی به عنوان سازنده تصویر واقعیت اجتماعی در نزد مردم (پارسازاده؛ شقاقی، ۱۳۸۸)

کتابخانه های عمومی در ایران نیز توسط نهادها و موسسات مختلفی همچون نهاد کتابخانه های عمومی کشور، شهرداری ها و موسسات خصوصی چون آستان قدس رضوی تشکیل شده و به فعالیت می پردازند. بررسی اینکه این کتابخانه ها تا چه حد در تولید سرمایه اجتماعی موفق عمل کرده اند کار دشواری است. این امر ریشه در دشواری سنجش اندازه سرمایه اجتماعی در مفهوم کلی خود دارد. اگرچه روش های مبتکرانه ای برای اندازه گیری سرمایه اجتماعی وجود دارد ولی اندازه گیری واقعی آن به دلایل مختلف امکان پذیر نیست. اول اینکه جامع ترین تعریف سرمایه اجتماعی تعریفی چندبعدی است که چند واحد تحلیل را شامل می شود. دوم آنکه برای اندازه گیری مشخصات مفاهیم غیرملموس مانند جامعه و شبکه واژگان های اجتماعی مشکلات زیادی وجود دارد و سوم نیز آنکه روش های علمی اندکی برای اندازه گیری سرمایه اجتماعی وجود دارد که در بلندمدت از آن استفاده می شود و این باعث شده محققان معاصر مجبور شوند شاخص هایی را در نظر بگیرند که نزدیک به واقعیت است. (آقانسیری، ۱۳۹۰، ۱۱۶)

با این حال به نظر می رسد که کتابخانه های عمومی ایران در تولید سرمایه اجتماعی با چالش ها و دشواری هایی روبرو هستند. این چالش ها و دشواری ها را می توان در قالب پاسخ به پرسش هایی در رابطه با مولفه های تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه های عمومی (همانگونه که در شکل ۱ مشاهده می شود) مشخص کرد.

شکل ۱: مدل نقش کتابخانه عمومی در تولید سرمایه اجتماعی

این نوشته به دنبال پاسخ به همه پرسش‌های طرح شده نیست بلکه هدف بیشتر طرح موضوع و جلب نظر پژوهشگران به منظور انجام و هدایت پژوهش‌هایی در این زمینه است. در زیر وضعیت مولفه‌های تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه‌های عمومی در ایران به بحث گذاشته می‌شوند:

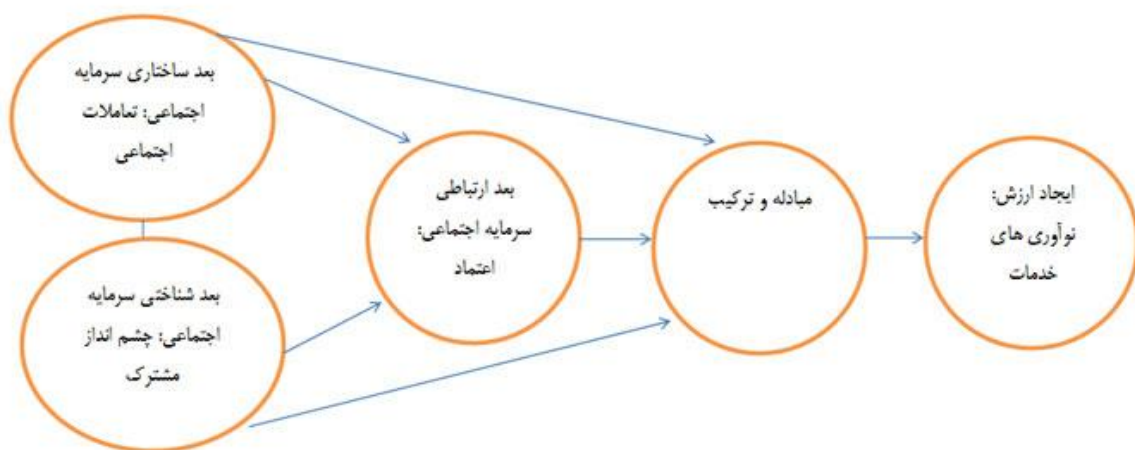
• افزایش اعتماد

در رابطه با افزایش اعتماد که یکی از مولفه‌ها و اجزای مهم سرمایه اجتماعی به شمار می‌آید این پرسش‌ها را می‌توان مطرح کرد که کتابخانه‌های عمومی در ایران تا چه حد در جلب و افزایش اعتماد مردم موفق بوده‌اند؟ منابع اطلاعاتی موجود در این کتابخانه‌ها تا چه اندازه توانسته است حس اعتماد کاربران کتابخانه‌ها را به مجموعه کتابخانه در حالت خاص و به جامعه در حالت عام تقویت کند؟ آیا سیاست‌های گزینش و وجین منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های عمومی بیش از اندازه سخت‌گیرانه نیست؟ آیا این سیاست‌ها بر دید جامعه نسبت به این کتابخانه‌ها تاثیر نگذاشته است و سبب افزایش بی‌اعتمادی نسبت به مجموعه نشده است؟ چنانچه بی‌اعتمادی در این رابطه در جامعه پدید آمده است آیا این بی‌اعتمادی به ارکان دیگر جامعه سرایت نکرده است؟ طبیعتاً سیاست‌ها و خط‌مشی‌های تدوین شده در سازمان‌های مادر کتابخانه‌های عمومی و در نظر گرفتن نظرات و ایده‌های مخاطبان بالقوه و بالفعل در ساخت مجموعه‌های کارآمد و ارائه خدمات می‌تواند به افزایش اعتماد عمومی کمک شایانی بکند.

• ارزش آفرینی و نوآوری در خدمات

ارزش آفرینی و ارائه نوآوری در خدمات به جامعه می تواند به تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه های عمومی کمک کند. این نوآوری ها همانگونه که از مدل سرمایه اجتماعی و ایجاد ارزش شایبی و گوشال (شکل ۲) برمی آید حاصل برقراری تعاملات اجتماعی درست و ایجاد چشم انداز مشترک میان جامعه کاربران با سیاست گذاران کتابخانه های عمومی است که منتهی به افزایش اعتماد می شود و در نهایت با در نظر گرفتن و ارائه ایده های مختلف به بروز نوآوری در خدمات ارائه شده به جامعه منجر می شود. حال این پرسش ها پدید می آید که کتابخانه های عمومی کشورمان تا چه اندازه توانسته اند به تعامل اجتماعی درستی با مخاطبان خود دست یابند؟ و این تعامل اجتماعی آیا منجر به ایجاد چشم انداز مشترکی میان سیاست گذاران و سهم داران کتابخانه های عمومی شده است؟ آیا نوآوری های خاصی در خدمات کتابخانه های عمومی کشورمان مشاهده می شود؟ چه معیارهایی را می توان برای سنجش میزان تاثیر نوآوری های ارائه شده بر جامعه مخاطب کتابخانه های عمومی کشورمان طراحی کرد؟

شکل ۲: مدل سرمایه اجتماعی و ایجاد ارزش (شای و گوشال، ۱۹۹۸، در: حسن زاده ثمرین؛ مقیمی، ۱۳۸۹)

• افزایش مشارکت

به نظر می رسد که آمار اعضاء کتابخانه های عمومی در کشور تا حدود زیادی می تواند میزان موفقیت این کتابخانه ها را در جلب مشارکت مردم مشخص کند. بر طبق آخرین گمانه زنی ها و آمارهای ارائه شده تنها حدود ۳ درصد مردم ایران عضو کتابخانه های عمومی هستند که این آمار تا حدود زیادی واقعیت ها و دشواری های موجود را در این رابطه نمایان می کند. با این حال این کتابخانه ها دارای مخاطبان گسترده ای در داخل و خارج از کشور هستند که ممکن است امکان استفاده حضوری از خدمات ارائه شده را نداشته باشند. در این راستا نهاد کتابخانه های عمومی کشور چه تمهیدات و برنامه هایی برای ارائه خدمات مجازی از طریق کتابخانه های رقومی

و پایگاه های اطلاعاتی به جمع کثیری از مخاطبان بالقوه خود تدارک دیده است؟ طراحی و عرضه پایگاه نمایه و یا شبکه کتابخوانان حرفه ای در اینترنت از جمله مواردی است که به تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه های عمومی کمک می کند اما به نظر می رسد که این موارد ناکافی بوده و ضرورت دارد که سازمان های مادر کتابخانه های عمومی همچون نهاد کتابخانه های عمومی کشور در برنامه های آینده خود به منظور افزایش مشارکت، ایده ها و طرح های جدیدی را جهت ارائه خدمات جهانی به عمومی مخاطبان و ترغیب آنها به حضور فعال در جامعه به کار گیرد.

• توسعه فعالیت های داوطلبانه

کتابخانه های عمومی معمولاً تصویری از زندگی جامعه یا محله خود را به مخاطبان عرضه می کنند. در این راستا بسیاری از خدمات کتابخانه های عمومی توسط خود مردم و با همکاری و مشارکت آنها و به صورت داوطلبانه طراحی و اجرا می شوند. ایجاد و راه اندازی انجمن ها و گروه های مختلف با هدف انجام فعالیت های اجتماعی، فرهنگی، علمی، ورزشی، سیاسی و ... از جمله خدمات سنتی کتابخانه های عمومی بوده است. برگزاری مراسم هایی چون شب شعر، تئاتر، نمایش های عروسکی، کلاس های آموزشی و ... همگی بر اساس مشارکت و فعالیت خود اعضای جامعه کتابخانه های عمومی شکل گرفته است. حال این پرسش ها به ذهن خطور می کند که عضویت در کتابخانه های عمومی در ایران تا چه اندازه توانسته است اعضا را به انجام فعالیت های داوطلبانه ترغیب کند؟ و آیا کتابخانه های عمومی کشورمان اقدامات خاصی را در راستای فعال کردن و تشویق به فعالیت انجمن های علمی، ادبی، ورزشی و ... با استفاده از فضاهای خود داشته اند؟ به نظر می رسد که در این راستا کتابخانه های عمومی کشورمان صرفاً به ارائه خدمات تحویل مدرک و ایجاد فضاهای مطالعاتی برای مراجعان بسنده کرد و کمتر اقدام به ایجاد فضاهایی پویا در راستای توسعه فعالیت های داوطلبانه حرکت کرده اند.

• تحقق دموکراسی

یکی از اهداف اصلی و ارزنده کتابخانه های عمومی کمک به جامعه در راستای تحقق دموکراسی در آن است که چنانچه این کتابخانه ها بتوانند در این راستا موفق عمل کنند قادر خواهند بود سرمایه اجتماعی مناسبی را تولید کنند. حال این سوال پیش می آید که کتابخانه های عمومی کشورمان و مجموعه منابع اطلاعاتیشان تا چه حد به تحقق دموکراسی در جامعه کمک کرده است؟ آیا منابع اطلاعاتی و سیاست ها و راهبردهای موجود در این کتابخانه ها به افزایش اطلاعات شهروندی و حقوقی مردم کمک کرده است؟ آیا امکان دسترسی آزاد و بدون محدودیت تمام مردم به همه اطلاعات در این کتابخانه ها فراهم شده است؟ آیا نگاهی فاقد تبعیض راجع به اقشار مختلف اجتماع در کتابخانه های عمومی چه در رابطه با خدمات دهی و چه در رابطه با مجموعه سازی وجود دارد؟ پاسخ به همه این پرسش ها می تواند نقش کتابخانه های عمومی را در ساختن جامعه مدنی نمونه و تولید سرمایه اجتماعی سرشار برجسته سازد.

• هویت بخشی

یافته‌های پژوهش‌های مختلف از جمله پژوهش‌های خدایی و مبارکی (۱۳۸۹) نشان داده است که بین سرمایه اجتماعی و هویت ارتباطی مثبت و معنادار وجود دارد. به عبارت دیگر، هر قدر سرمایه اجتماعی فرد افزایش می‌یابد احتمال بیشتر شدن احساس هویت جامعه‌ای وی افزایش می‌یابد و بالعکس هر قدر احساس هویت جامعه‌ای فرد زیاد شود، احتمال اینکه او بیشتر در نهادهای اجتماعی چون کتابخانه‌ها و فعالیت‌های گروهی در جامعه حضور یابد و به مردم و سازمان‌های مختلف بیشتر اعتماد داشته باشد افزایش می‌یابد. همچنین عضویت در کتابخانه‌های عمومی می‌تواند هویتی مستقل برای تک تک اعضا ایجاد کند که با استفاده از آن می‌توانند جایگاه خود را در جامعه به عنوان اعضای موجود در چرخه فرهنگی و علمی برجسته سازند. حال باید پرسید که عضویت در کتابخانه‌های عمومی کشورمان تا چه حد توانسته است اعضا را در بازشناسی و بازیابی هویت فردی و گروهی خود در جامعه کمک کند؟

• دانش آفرینی

همانگونه که تحقیقات مختلف نشان داده است سرمایه اجتماعی با دانش آفرینی در ارتباط است؛ بدان معنا که سرمایه اجتماعی می‌تواند از منظر ساختاری، رابطه‌ای و شناختی پایه‌ای برای دانش آفرینی باشد. (Mathews, 1998, 6-7) در کتابخانه‌های عمومی نیز زمینه‌های لازم برای تولید دانش توسط اعضای جامعه فراهم شده است. فراهم‌آوری و ارائه منابع اطلاعاتی و خدمات مختلف اطلاعاتی امکان توسعه ظرفیت‌های دانشی جامعه را افزایش داده و به تولید سرمایه اجتماعی کمک می‌کند. دانش تولید شده با استفاده از کتابخانه‌های عمومی جنبه عام‌تر و گسترده‌تری داشته و به تربیت نسلی فرهیخته و دانش‌مدار برای هدایت جامعه و ایجاد جامعه‌ای آرمانی با مختصات مدینه فاضله کمک می‌کند. حال این پرسش مطرح است که کتابخانه‌های عمومی کشورمان تا چه حد موفق شده‌اند در مسیر خلق و تولید دانش در جامعه یاری رسان باشند؟ این کتابخانه‌ها تا چه حد توانسته‌اند فرهنگ مطالعه همگانی و هدفمند را در اقشار مختلف جامعه ما تبلیغ کنند و در این راه چه ابزارها و امکاناتی را در اختیار داشته‌اند؟

• هنجارسازی اجتماعی

هنجار در اصطلاح دانش جامعه‌شناسی به یک الگوی رفتاری گفته می‌شود که روابط و واکنش‌های اجتماعی را تنظیم می‌کند. اکثریت جامعه خود را به آن پایبند می‌دانند و در صورتی که شخصی آن را رعایت نکند، جامعه او را مجازات می‌کند. (بیرو، ۱۳۶۶) کتابخانه‌های عمومی معمولاً ابزارهای مناسبی را جهت معرفی و اشاعه این هنجارهای اجتماعی در اختیار دارند و گاهی نیز خود به هنجارسازی در اجتماع کمک‌شایانی می‌کنند؟ کتابخانه‌های عمومی در ایران نیز تابع به عنوان نهادهای فرهنگی اثرگذار در جامعه طبیعتاً می‌بایست در مسیر هنجارسازی اجتماعی نقش ایفا کرده باشند اما سوال در اینجاست که این کتابخانه‌ها تا چه میزان در این رابطه موفق عمل کرده‌اند؟ منابع اطلاعاتی موجود در کتابخانه‌های عمومی تا چه حد قابلیت لازم را برای برآوردن این خواسته‌ها دارند؟ و سایر نهادهای اجتماعی مسئول در این زمینه تا چه میزان اعتبار لازم را برای نقش کتابخانه‌های عمومی در رابطه با ایجاد و تقویت هنجارهای اجتماعی قائل هستند و بدان واقفند؟ مسئولین و سیاست‌گذاران این کتابخانه‌ها نیز تا چه حد برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های خود را در جهت تقویت این نقش پایه‌ریزی کرده‌اند؟

کتابخانه عمومی به عنوان یکی از نهادهای تاثیرگذار در جامعه نقش برجسته‌ای در تولید سرمایه اجتماعی برای جوامع مختلف دارد و اصولاً یکی از اهداف اصلی از ایجاد و تاسیس این کتابخانه‌ها در جوامع می‌تواند در راستای پررنگ کردن همین نقش تفسیر شود. کتابخانه‌های عمومی به عنوان یکی از مظاهر دموکراسی به منظور افزایش آگاهی‌های عمومی و اجتماعی مردم ایجاد شده و از نشانه‌های تمدن و جوامع پیشرفته به حساب می‌آیند. در این مقاله تلاش شده است که تا با معرفی مفهوم سرمایه اجتماعی و اجزاء و مفاهیم مطرح در آن، به نقش و چگونگی تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه‌های عمومی پرداخته شود. در همین رابطه مدلی پیشنهادی ارائه شد که مولفه‌های تولید سرمایه اجتماعی در کتابخانه‌های عمومی را در قالب ۸ مفهوم افزایش اعتماد، افزایش مشارکت، توسعه فعالیت‌های داوطلبانه، ارزش آفرینی و نوآوری در خدمات، هنجارسازی اجتماعی، دانش آفرینی، هویت بخشی و تحقق دموکراسی معرفی و تحلیل می‌کند. همچنین در رابطه با جایگاه تولید سرمایه اجتماعی توسط کتابخانه‌های عمومی ایران با استفاده از مدل پیشنهادی یک سری پرسش و موضوعات پژوهشی ارائه شده که می‌تواند دریچه‌های جدیدی را برای فهم و بررسی‌های تحلیلی‌تر این موضوع باز کند. این مطلب با توجه به کمیت پژوهش‌های انجام شده در این رابطه که تا کنون رضایت بخش نبوده است اهمیت بیشتری یافته و جا دارد که توجه بیشتری به این حوزه پژوهشی در ایران و حتی در جهان شود. با این حال، به نظر می‌رسد که کتابخانه‌های عمومی کشورمان به منظور تولید سرمایه اجتماعی با چالش‌های مختلفی از جمله فقدان سیاست‌گذاری‌ها و خلل در تعریف درست مأموریت‌ها و اهداف، تعریف ساختار اداری نامناسب، عدم توانایی در تبیین درست جایگاه اجتماعی و برقراری ارتباط موثر با سایر نهادهای اجتماعی، عدم دریافت اعتبار از سوی نهادهای مسئول، نقص در تامین امکانات و تسهیلات مورد نیاز، عدم توانایی در تامین نیروی انسانی اثربخش، عدم توانایی در تامین منابع اطلاعاتی متنوع، عدم اتخاذ ساز و کارهای کارآمد در زمینه جلب مشارکت و دریافت نظرات و ایده‌های مخاطبان، ارائه ناکافی نوآوری‌ها و ایده‌های ابداعی، عدم موفقیت در ارائه خدمات جهان شمول و در عین حال محلی و در نظر نگرفتن مخاطبان جهانی و تکیه صرف بر نیازهای محلی و منطقه‌ای روبه‌رو است. البته در این زمینه کارهای مثبت و سودمندی نیز انجام شده است اما چنانچه بخواهیم موفقیت این اقدامات را نقدانه مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم و با توجه به عدم امکان سنجش میزان سرمایه اجتماعی تولید شده در نتیجه این فعالیت‌ها، باید همیشه این پرسش را از خود بپرسیم که در صورت تعطیل شدن کتابخانه‌های عمومی کشور، آیا فقدان یک نهاد اجتماعی موثر که تولید‌کننده سرمایه اجتماعی نیز هست بدان گونه که باید، احساس خواهد شد؟ در صورتی که پاسخ به این پرسش منفی باشد می‌بایست پذیرفت که کتابخانه‌های عمومی‌مان در این راستا چندان موفق نبوده و ضرورت دارد که مأموریت‌ها و کارکردهای آنها مورد بازنگری واقع شود.

منابع و مأخذ

افتخاری، اصغر (۱۳۸۲). "نبود سرمایه اجتماعی و تاثیر آن در امنیت. نشریه پژوهشی، آموزشی و اطلاع رسانی". نشریه مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، شماره ۱۱ و ۱۲.

آقانسیری، مریم (۱۳۹۰). "نقش سرمایه اجتماعی در ارتقای بهره‌وری نیروی کار". مجلس و پژوهش، سال ۱۷، شماره ۶۳، ۱۱۱-۱۳۸.

بیرو، آلن (۱۳۶۶). **فرهنگ علوم اجتماعی**. ترجمه: باقر ساروخانی. تهران: انتشارات کیهان.

پاتنام، روبرت (۱۳۸۰). **دموکراسی و سنتهای مدنی**. ترجمه محمدتقی دلفروز. تهران: انتشارات روزنامه سلام.

پارسازاده، احمد؛ شقاقی، مهدی (۱۳۸۸). "کتابخانه‌های عمومی و ساخت واقعیت اجتماعی". *تحقیقات اطلاع رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۵، ۴، ۲۹-۶۰.

پیراهری، نیر (۱۳۸۸). "سرمایه اجتماعی در نظریات جدید". *پژوهش نامه علوم اجتماعی*، شماره ۳، ۱۰۹-۱۳۱.

تاجبخش، کیان (۱۳۸۴). **سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه**. تهران: شیرازه.

چلبی، مسعود (۱۳۷۵). **جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری اجتماعی**. تهران: نشر نی.

حسن زاده ثمرین، تورج؛ مقیمی، سیدمحمد (۱۳۸۹). "اثر سرمایه اجتماعی بر تعالی سازمانی". *مطالعات مدیریت راهبردی*، شماره ۳، ۱۲۳-۱۴۳.

خدایی، ابراهیم؛ مبارکی، محمد (۱۳۸۹). "سرمایه اجتماعی و هویت: رابطه متقابل". *دانشنامه علوم اجتماعی*، دوره ۱، شماره ۲، ص ۱-۳۱.

درانی، کمال؛ رشیدی، زهرا (۱۳۸۷). "بررسی تعاریف، مفاهیم و چگونگی ایجاد سرمایه اجتماعی (با تاکید بر اعتماد اجتماعی)". *ماهنامه مهندسی فرهنگی*، سال ۲، شماره ۱۷-۱۸، ۸-۱۹.

عباس زاده، محمد؛ مقتدایی، لیلا (۱۳۸۸). "بررسی جامعه‌شناختی تاثیر سرمایه اجتماعی بر دانش آفرینی". *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره دهم، شماره ۱، ۳-۲۸.

غفاری قدیر، جلال؛ شقاقی، مهدی (۱۳۸۹). "کتابخانه‌های عمومی و تحلیل کارکردهای اجتماعی آن به عنوان نهادی ارتباطی- رسانه ای". *تحقیقات اطلاع رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۶، ۳، ۵-۳۸.

فدایی عراقی، غلامرضا (۱۳۸۹). **مقدمه ای بر هویت کتابداری و اطلاع رسانی: مجموعه مقالات**. تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.

فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۵). **پایان نظم**. ترجمه غلام عباس توسلی. تهران: حکایت قلم نوین.

کلمن، جیمز (۱۳۷۷). **بنیادهای نظریه اجتماعی**. ترجمه: منوچهر صبوری. تهران: نشرنی.

موسوی، میرطاهر (۱۳۸۵). "مشارکت اجتماعی یکی از مولفه‌های سرمایه اجتماعی". *فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال ششم، شماره ۲۳: ۶۷-۹۲.

نوغانی، محسن؛ فولادیان، احمد؛ احمدی ازغندی، حسن (۱۳۸۹). "بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر رضایت از زندگی". *جامعه‌شناسی مطالعات جوانان*، پیش شماره سوم، ۱۶۹-۱۹۳.

Brehm, John; Wandy, Rahn (1997). "Individual Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital". *American Journal of Political Science*, Vol41, Issue3, 999-1023.

Humpheres, S.E. (2005). "English and Social Capital in American University in the Republic of Panama". Ph.D. Dissertation, Department of Middle and Secondary Education in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Spring Semester.

Mathews, Judy H. (1998). "Knowledge Creation Management Links Innovation and Social Capital". In Wong, Poh-kam(Ed). *Proceedings International Conference on Knowledge Management in Asia, Knowledge Creation Management*, National University of Singapore, Singapore.

Varheim, Andreas (2007). "Social capital and public libraries: the need for research". *Library & Information Science Research*, 29: 416-428.